

GIANFRANCO PACI. NARONITANO NEC NON SALONITANO VIRO ILLUSTRISSIMO HONORIS CAUSA. IN MEMORIAM

Emilio Marin

Académie des Inscriptions et Belles-Lettres

Hrvatsko katoličko sveučilište

Ilica 242

HR – 10000 Zagreb

emilio.marin@unicath.hr

UDK / UDC: 902Paci, G

In memoriam / Obituary

10.52064/vamz.58.2.5

Prof. Gianfranco Paci (Camerano, 7. siječnja 1946. – Ancona, 19. kolovoza 2025.), emeritus Sveučilišta u Macerati, Italija, vrlo ugledni povjesničar i epigrafičar, poznat i uvažen diljem Europe, posebno i u arheološkim krugovima u Hrvatskoj, preminuo je, nažalost, u svojoj 80. godini, ovoga ljeta, od teške bolesti, tijekom koje je dao pristanak i za eksperimentalno liječenje. Kada je navršio 75 godina, njegovo matično sveučilište *Università degli Studi di Macerata*, koje je staro i ugledno, nekoć papinsko sveučilište, objavilo je prigodan zbornik uz sudjelovanje brojnih europskih povjesničara, epigrafičara i arheologa, među kojima sam bio i ja s jednim radom o povijesnome razvoju starokršćanske epigrafije u Hrvatskoj.¹ U Zborniku je objavljena i bogata bibliografija Gianfranca Pacija.² Ovom tužnom prigodom, u oproštaju od G. Pacija, prisjetit ćemo se dijela njegova opusa koji je bio povezan s hrvatskim starinoznanstvom.

Život za epigrafiju i staru povijest

G. Pac diplomirao je klasičnu filologiju na *Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Macerata* 1970. Bio je ravnatelj *Istituto di Storia Antica dell'Università di Macerata* od 1983. do 1985. Postaje izvanredni profesor, a potom redoviti profesor rimske povijesti na *Università di Trento* od 1986. do 1990. Bio je redoviti profesor rimske epigrafije na *Università di Macerata* od 1990., ravnatelj *Dipartimento di Scienze Archeologiche e Storiche dell'Antichità, Università di Macerata* od 1995. do 2007.

Prorektor *Università di Macerata* bio je 1991. – 1994. i *delegato alla firma* 1994. – 1997, *professeur invité* na *Ecole Normale Supérieure*, Paris (1991.), *professeur associé* na *Université de Paris - Sorbonne (Paris IV)*, 1994. – 1995., dekan *Facoltà di Lettere e Filosofia - Università di Macerata* 2006. – 2012. Osnivač je i glavni urednik, a potom suurednik časopisa „*Picus. Studi e ricerche sulle Marche nell'antichità*”.

Kontakti i djela s hrvatskom znanosti

Osobno sam se sreo s prof. Pacijem u Parizu te maloprije navedene 1991., kada sam i ja toga proljeća imao profesuru na Sorbonnei. Već prilikom prvoga upoznavanja u okviru pariških institucija odlično smo se razumjeli, i osobno i stručno-znanstveno. S „trokutom“ Géza Alföldy, Marc Mayer, Isabel Rodà, Paci i ja razvili smo dugogodišnju kolegijalnost, suradnju na polju latinske i rimske epigrafije, kao i prijateljstvo. To je bio početak i „tenor“ onoga što je s većim ili manjim intenzitetom uslijedilo tijekom 35 godina između Gianfranca Pacija i mene.

Prof. Paci započeo je stručno-znanstvene kontakte s hrvatskim kolegama 1994. kada je sudjelovao na XIII. međunarodnom kongresu za starokršćansku arheologiju koji se s velikim uspjehom, uz sudjelovanje oko 300 arheologa iz 29 zemalja, održao u Splitu i Poreču. Na Kongresu sam predstavio rezultate svojih istraživanja crkve, bazilike i groblja sv. Vida u Vidu. To je bio poticaj prof. Paciju da se zainteresira za Naronu, što je rezultiralo projektom kojim se povezao splitski Arheološki muzej s Maceratom (i Barcelonom), a njegov rezultat bila je objavljena knjiga *Corpus inscriptionum Naronitanarum*, sv. I. (CIN I) 1999., koja je bila posvećena natpisima i skulpturalnim elementima koji su ugrađeni

¹ Antolini, Marengo (eds.) 2021 (s lijepom fotografijom epigrafičara Gianfranca ispred natpisa Trajanova slavoluka u Anconi, iz 2001., koju je snimila njegova voljena supruga Patrizia Vetuli).

² Antolini, Marengo (eds.) 2021, 17–49.

u Erešovu kulu u Vidu.³ Tada smo u knjizi proveli i objavili posebno istraživanje o postanku same Erešove kule te smo, između ostaloga, ustanovili da je to najstariji europski primjer čuvanja i izlaganja antičkih spomenika u ruralnoj sredini. Knjiga je bila objavljena u hrvatsko-talijanskoj ediciji.

Projekt korpusa natpisa Narone

Četiri autora u prvoj knjizi nastojali su prikazati zanimanje za naronitanske natpise znamenitih istraživača kao što su bili Francesco Lanza, Sir J. Gardner Wilkinson i Theodor Mommsen,⁴ nakon što je važan doprinos dao knjižničar Muzeja Arsen Duplančić,⁵ koji je postignuće don Bariše Ereša, autora te prve muzealizacije naronitanske epigrafije, smjestio u tijek učenih posjetitelja Vida, sela koje je izraslo nad ruševinama rimske kolonije i koje sada kao mjesto, na rubu grada Metkovića, još čuva dobar broj tih natpisa uzidanih u svoje stare kamene kuće, a i sve te smo, naravno, uvrstili u naš korpus, tj. u njegovu drugu knjigu. Grad Metković nastao je nad istočnim dijelom antičkoga donjeg grada Narone. *CIN* I prvi put bio je predstavljen u *Istituto italiano di cultura* u Zagrebu 24. studenoga 1999. i u Gradskoj Palači u Poreču 27. studenoga 1999., potom u Osimu, Italija, 3. prosinca 1999. i u Splitu 20. prosinca 1999. te napokon u Vidu 17. prosinca 2000.

U 2000. i u 2001. ekipa iz Macerate (profesor Gianfranco Paci sa suradnicom Simonom Antolini), kao i ona iz Barcelone (profesori Marc Mayer i Isabel Rodà, kojima se pridružila Rosa Gomez), nakon rada u arheološkoj zbirci u Vidu, nastavila je istraživanje epigrafičkoga fonda Narone u suodnosu s revizijom epigrafičke zbirke splitskoga Muzeja, koju sam osobno vodio. Velik dio natpisa, koji dotad nije bio sistematiziran u depou Muzeja, identificiran je kao naronitanski. Naravno, u korpus su preuzeti i natpisi izloženi u lapidariju Muzeja. S tim poslom uspostave naronitanskoga korpusa nastavilo se i u 2002. Godine 2003. iz barcelonske ekipe izostala je I. Rodà, ali se pridružio Javier Espluga.

Budući da je bio dovršen cjelokupni posao kako na lokalitetu Narone tako i u depoima splitskoga Muzeja, i to na skediranju i na bibliografiji do 2004., započeli smo s predviđenom pripremom druge knjige naronitanskoga korpusa, u kojoj su trebali biti svi natpisi osim onih koji su bili obuhvaćeni u prvoj knjizi, naravno, vodeći računa i o njima, u prezentaciji cjelovitoga epigrafičkog nasljeđa Narone.

Međutim, tolike nepredviđene prepreke; institucionalne, profesionalne i osobne, onemogućile su ostvarenje projekta u prikladnijem terminu. Prva prepreka bio je moj odlazak iz splitskoga Muzeja nakon 31 godine službe kao kustosa i 17 godina kao ravnatelja Muzeja, krajem 2004., kada sam otišao u Rim na mjesto veleposlanika Republike Hrvatske pri Svetoj Stolici, gdje sam ostao sve do proljeća 2011. Potom, gradnja nove muzejske

zgrade na lokalitetu Augusteuma u Naroni (započeta 2004.), koju je pak slijedilo osnivanje nove muzejske nacionalne institucije u Vidu: *Arheološki muzej Narona* (2005.), a što je bilo uzrokom odvajanja arheološkoga fonda s nedavnih iskopavanja splitskoga Muzeja i njegov prijenos u Vid, u novi muzej; napokon i nova ravnateljstva, kako u splitskome Muzeju tako i u tome novom u Vidu. Tomu valja pridodati i moju potrebu i odluku da, unatoč svemu, završim dva velika projekta, onaj epigrafički, vezan za Salonu, s francuskom ekipom (objavljen je kod Francuske škole u Rimu)⁶ i onaj arheološki, nastavno na iskopavanja na forumu i zgradama uz forum u Naroni, zajedno s ekipom iz Narone i iz Splita, kojoj su se pridružili i neki znanstvenici iz Bologne (publikacija Muzeja Narona).⁷

Tim okolnostima na hrvatskoj strani valja pridodati i mnogobrojne dužnosti prof. Pacija. Prva je višegodišnji ravnatelj Odjela za arheologiju i antičku povijest, potom dekan Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Macerati, kao i one prof. Mayera u Barceloni, Rimu i Macerati.

Sagrađeni novi muzej u Vidu, *in situ* Augusteuma, sada predstavlja treću naronitansku muzejsku zbirku, nakon one daleke, prve, u Vidu 1930.,⁸ potom, druge, koju sam postavio u prizemlju osnovne škole u Vidu 1989. – 1990.; jedinstveni je to i znakovit slučaj za arheologiju i hrvatsku muzeologiju, za rimsku arheologiju i za europsku muzeologiju. Prošlo se dugom cestom, s tolikim preprekama i iznenađenjima, ali se, zahvaljujući viziji koja se protezala dalje od granica jedne osobe ili institucije, dalje od općine ili od nacije, došlo do sigurne luke, uz težnju za najboljim znanstvenim i kulturnim rezultatom.

Projekt naronitanskoga korpusa nastavili smo i napokon dovršili 2020. objavom knjige *Corpus Inscriptionum Naronitanarum*, sv. II.⁹ Opet je i u toj knjizi ključna uloga bila uloga prof. Pacija, ne samo kao jednoga od trojice autora i onoga koji je omogućio da, u ediciji i na trošak Sveučilišta u Macerati, ta značajna knjiga, koja valorizira na svjetskoj razini kao važan segment baštine Narone, a time i Metkovića i Hrvatske, bude objavljena, nego i kao vrsnoga epigrafičara i poznavatelja zbirka talijanskih muzeja, koji je uspio ući u trag (i u knjizi objaviti) niz latinskih natpisa iz Narone, koji su stjecajem povijesnih okolnosti prispjeli u razne talijanske muzejske zbirke.

Projekt korpusa natpisa Salone – *Hortus Metrodori*

Godine 2024. G. Paci, zajedno sa mnom i kolegicom sa svojega Sveučilišta, Silvijom Marijom Marengo, objavio je knjigu u nakladi Sveučilišta u Macerati (Edizioni Tored, Tivoli, Roma) o latinskim natpisima Salone, koji su temeljni za proučavanje kraja poganske i početka kršćanske civilizacije u antičkoj Dalmaciji.¹⁰ Time je dao izuzetno značajan doprinos valorizaciji epigrafije Salone u okviru europske znanosti.

3 Marin et al. 1999 (241 stranica, korpus 42 natpisa).

4 Marin et al. 1999, 93–105.

5 Duplančić 1999, 21–45.

6 Marin 2010.

7 Marin et al. 2017.

8 Duplančić 1999, 40, sl. 6.

9 Marin, Mayer, Paci 2020 (551 stranica, korpus 252 natpisa).

10 Marin, Paci, Marengo 2024 (415 stranica, korpus 390 natpisa).

Iskapanja u zapadnome dijelu grada Salone, kao i *extra muros* u pravcu zapada, 1986. i 1987., koje je vodio tadašnji ravnatelj Arheološkoga muzeja u Splitu Branko Kirigin, donijela su na svjetlo dana velik broj natpisa nekropole koja je bila poznata pod imenom *Hortus Metrodori*, naravno, i drugih nalaza koji su pripadali tomu zapadnom groblju antičke Salone. Ti su nalazi potaknuli projekt da se cjelovito, uz te nove, prouče i svi dotad pronađeni natpisi s toga lokaliteta. Tako bi se znanstvena javnost na suvremeni način upoznala i s tim grobljem, kada je ono ostalo gotovo nepoznato pokraj onih drugih (Manastirine, Marusinac i Kapljuč) koji su postali svjetski poznati zahvaljujući publikacijama *Forschungen in Salona* i *Recherches à Salone*. Branko Kirigin predložio mi je, kao tadašnjemu muzejskom kustosu epigrafičke zbirke, da objavim nove natpise, no razlozi, kako znanstvene tako i druge prirode, značajno su usporili objavu željenoga cjelovitog korpusa (već sam ih naveo gore za projekt korpusa natpisa Narone *CIN II*).

Godine 1997., formalni početak projekta, nakon što su prvi dogovori već započeli prethodne godine, bio je potpisan međunarodni sporazum između splitskoga Muzeja i Sveučilišta u Macerati te Sveučilišta u Barceloni (odgovorni, uz mene, profesori Paci i Mayer), u brazdi onoga što je već bilo u provedbi za Naronu, s ciljem objavljivanja *CIN II*. Bio je predviđen projekt epigrafičkih istraživanja Salone, posebno zapadne nekropole *Hortus Metrodori*, iako se odmah nije moglo početi s time. Godine 2000. bio je potpisan protokol između Hrvatske i Španjolske o suradnji u području kulture i obrazovanja, u koji je pak bio uključen projekt splitskoga Muzeja „Latinski natpisi Salone i Narone I. – III. st.“, predviđen za provedbu između 1999. i 2001. Ta se suradnja napokon ostvarila između 2001. i 2004. Ekipa iz Macerate (prof. Paci i suradnica Simona Antolini) i ona iz Barcelone (profesori Marc Mayer i Isabel Rodà, kojima je bila pridružena Rosa Gomez) radila je na naronitanskome epigrafičkom fondu, uz reviziju epigrafičke zbirke splitskoga Muzeja koju sam osobno vodio, kako bi se također identificirali ulomci prijašnjih istraživanja na lokalitetu *Hortus Metrodori*, sačuvani na lokalitetu ili u depou Muzeja, uz one natpise koji su bili otkriveni tijekom spomenutoga iskopavanja koje je vodio Branko Kirigin.

Nakon dugo vremena te izazova koji su spomenuti gore u vezi sa *CIN II*, zaključio sam, u dogovoru s prof. Pacijem, da je rješenje koje omogućava dovršetak našega znanstvenog projekta u sklapanju dodatnoga, novog sporazuma njegova Sveučilišta sa Sveučilištem na koje sam bio pozvan 2011. Godine 2015. potpisan je „Accordo quadro di collaborazione sull'epigrafia latina della Dalmazia“ (rektori prof. Luigi Lacchè u ime *Università di Macerata* i prof. Željko Tanjić u ime Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu), kojim je bilo predviđeno objavljivanje *CIN II*, te člankom I., također „la ricerca epigrafica di Salona sulla base del costituito corpus epigrafico del cimitero Hortus Metrodori della metropoli della Dalmazia romana. (Ricerca diretta dal Prof. Gianfranco Paci per l'Università di Macerata e dal Prof. Emilio Marin per l'Università cattolica di Croazia.“ Taj je sporazum na posljetku bio ažuriran i odobren te potpisan 2019. (rektori prof. Francesco Adornato i prof. Željko Tanjić) s novim naslovom „Memorandum of Understanding between Università degli Studi di Macerata, Italia, and Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, Hrvatska.“ Taj je dokument odredio da svako od dvaju sveučilišta

„appoint its own representative as scientific responsible: prof. Silvia M. Marengo and prof. Emilio Marin.“

Slijedom toga odvijao se naš završni znanstveni rad na publikaciji te njezina priprema za tisak i samo tiskanje u Italiji. Dio naklade isporučen je i Arheološkomu muzeju u Splitu, čiji je logo, kao i u slučaju *CIN II*, bio otisnut na knjizi; brojnije sudioništvo u raspodjeli naklade Arheološkomu muzeju u Splitu, kao i Arheološkomu muzeju Narona u Vidu, bilo je za *CIN II* (a vrlo bogati udio u nakladi, kao suizdavač, iako ne u financijskome ni u uredničkome pogledu, dobio je splitski Arheološki muzej i za gore spomenutu publikaciju u dvama monumentalnim svescima *Salona IV*, od strane Francuske škole u Rimu, 2010.).

Stručni i znanstveni članci

Osim u tim trima kapitalnim knjigama, G. Paci jest dalmatinske antičke teme obradio u puno stručnih i znanstvenih članaka. Evo ih:

Edizione scientifica delle iscrizioni romane di Narona e Salona, in Missioni archeologiche italiane. La ricerca archeologica antropologica etnologica, Roma, 1997, 13–14.

Elementos para una puesta al día de las inscripciones del campo militar de Bigeste, in Y. LE BOHEC (ur.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire, Actes du Congrès 1998*, II, Lyon, 2000, 499–514; suautori E. Marin, M. Mayer, I. Rodà.

Casa Ereš a Vid: un singolare esempio di interesse per le antichità romane in Dalmazia, in *Atti della giornata di studio su „La Dalmazia greca e romana nei ricordi, gli studi, le opere letterarie delle terre adriatiche“ 1997*, Roma, 1999, 3–11.

I culti pagani sulle due sponde dell'Adriatico centrale, in C. DELPLACE - F. TASSAUX (ur.), *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, Paris - Bordeaux, 2000, 155–169.

Iscrizioni romane di Narona conservate nel Museo di Makarska, in I. BABIĆ - A. MILOŠEVIĆ - Ž. RAPANIĆ (ur.), *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002, 96–107; suautori E. Marin, M. Mayer, I. Rodà.

Narona: le iscrizioni delle mura e la storia della città sul finire dell'età repubblicana, in *Le regioni di Aquileia e di Spalato in epoca romana. Atti del Convegno (Udine, 4 aprile 2006)*, Treviso [2007], 17–34.

Le iscrizioni romane da Sabbioncello (Pelješac), in *Archaeologia Adriatica 2 (= Miscellanea Nenad Cambi)*, Zadar, 2008, 715–726.

Qualche osservazione sull'epigrafe di Dolabella da Narona, in H.G. JURŠIĆ (ur.), *Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata (Kačić XLI–XLIII, 2009–2011)*, Split, 2011, 179–188.

L'époque d'Auguste dans les documents épigraphiques des villes antiques autour de l'Adriatique, in P. GROS - E. MARIN - M. ZINK (ur.), *Auguste, son époque et l'Augusteum de Narona. Actes du Colloque AIBL (Paris, 12 décembre 2014)*, Paris, 2015, 67–81.

Storia ed epigrafia in Dalmazia, in S. CINGLOANI - S. M. MARENGO - G. PACI - R. PERNA (ur.), *Archaeologia ed epigrafia a Macerata. Cinquant'anni di ricerche in Ateneo*, Macerata, 2015, 50–52.

Le colonie augustee della costa dalmata e istriana, in C. PONGETTI (ur.), *La Macroregione Adriatico-Ionica. Valori culturali e dinamiche territoriali tra le due sponde dell'Adriatico*, Tolentino, 2015, 69–96.

Il culto dei Dioscuri a Naron, in G. BARATTA - A. BUONOPANE - J. VELAZA (ur.), *Cultura epigráfica y cultura literaria. Estudios en homenaje a Marc Mayer i Olivé (Epigrafía e Antichità 44)*, Faenza, 2019, 335–350.

Da Vid a Venezia: due reperti antichi tra collezionismo ed erudizione nel sec. XVIII, in L. CALVELLI - G. CRESCI MARRONE - A. BUONOPANE (ur.), *Altera pars laboris. Studi sulla tradizione manoscritta delle iscrizioni antiche*, Venezia, 2019, 221–237.

Una signora di Urbs Salvia finita a Salona, in *Picus XL*, 2020, 191–197.

L'introduzione del culto di Jupiter Dolichenus a Naron, in I. RADMAN-LIVAJA - T. BILIĆ (ur.), *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendiću-Miočeviću / A Volume dedicated to Ante Rendić-Miočević*, Zagreb, 2020, 419–423.

Dedica congiunta ad Iside e Cibele da Attidium (regio VI), in M. KEVO - I. MAJNARIĆ - S. OBROVAC LIPAR (ur.), *Marinov zbornik - Papers in honour of Professor Emilio Marin*, Zagreb, 2022, 525–532.

Pri kraju popisa, kao što vidimo, članak je kojim je G. Paci želio počastiti dugogodišnjega ravnatelja Arheološkoga muzeja u Zagrebu Antu Rendića-Miočevića, pa je u njegovu Zborniku, u nakladi Arheološkoga muzeja u Zagrebu, objavio svoj rad. Taj njegov *antidoron*, čini mi se, dodatno legitimira želju da taj nekrolog bude objavljen u ovome časopisu.

Finis coronat opus

Unatoč teškoj bolesti s kojom se hrabro nosio, G. Paci bio je aktivan i stručno-znanstveno i privatno do kraja. Dva posljednja djela, o kojima sam ovdje malo detaljnije prozborio želeći objasniti ulogu prof. Pacija u tim projektima jer ona nisu izazvala značajniju pozornost u Hrvatskoj,¹¹ dovršio je s velikom ljubavlju prema hrvatskome starinoznanstvu i sa strašću znanstvenika koja mu omogućava ići iznad stvarnih fizičkih mogućnosti. Možda je te svoje posljednje snage mogao upotrijebiti i za neke druge svrhe. Ostajemo mu vječno zahvalni! Naš rad na završnoj pripremi tih dviju knjiga odvijao se potpuno suvremeno „na daljini“! I to na dvostrukoj „daljini“: i daljini od obaju lokaliteta na koje su se knjige odnosili (Naron, Salona) i međusobnoj daljini (on u Italiji, ja u Zagrebu); susreli smo se fizički kada je sve bilo gotovo i kada su knjige bile tiskane. Uz razne razloge, tomu tipu rada i pozitivnomu ishodu kumovala je, paradoksalno, i pandemija koronavirusa (COVID-19), koja se pojavila 2020. i zatvorila nas u kuće!

Uz sudjelovanje prof. Pacija, te uz prigodne riječi rektora Sveučilišta u Macerati prof. Johna McCourta, ravnatelja Odjela humanističkih studija prof. Roberta Mancinija, profesora Roberta Perne i Simone Antolini, kao i drugih uglednika, na Sveučilištu u Macerati održana je svečana prezentacija dviju knjiga: *CIN II* i *Hortus Metrodori*. Taj akademski čin, pod naslovom *Ricerche di storia e archeologia in Dalmazia: un progetto di ricerca italo-croato*, održan 19. ožujka 2024., uz sudjelovanje potpisnika ovih redaka, bila je prigoda da se prof. Paciju uputi mala, nedovoljna, ali zdušna zahvala za ono što je učinio za naše znanstvene discipline. Bio je to i naš posljednji fizički kontakt.

Ipak, gotovo kao u nekome filmu, baš posljednji čin njegove stručno-znanstvene misije, malo prije nego što će se i privatno oprostiti od ovoga svijeta kao kršćanin i zauzeti vječno mjesto po vlastitu izboru na groblju okrenutom prema Jadranskome moru u mjestu Sirolo blizu Ancone, bio je posvećen starokršćanskoj epigrafiji, *mirabile dictu*, ne onoj rimskoj klasičnoj, kojoj je pružio glavninu svoje djelatnosti. Manje od mjesec dana prije smrti, 21. srpnja, otkrio je u ankonitanskoj katedrali sv. Cirijaka, na natpisu ispod poda crkve koja je nastala kao treći kulturni objekt na istome mjestu (poganski rimski hram, starokršćanska crkva dijelom u njegovu gabaritu, današnja crkva nad potpuno porušenim arhitektonskim ostatcima prethodnih hramova), na natpisu koji mu do toga dana nije bio dostupan, ime prvoga ankonitanskog biskupa. Aktualni ankonitanski biskup Angelo Spina, dotrčavši do mjesta nalaza pod podom bazilike, bio je oduševljen otkrićem.

Naime, taj je natpis bio djelomično poznat, te je sam Paci o njemu, ali na temelju dviju raspoloživih fotografija, napisao i objavio rad prije dvije godine.¹² Radi se o epitafu klerika Ivana (*clericus Iohannes*), koji je datiran 29. ožujka 511., u kojemu se spominje neki biskup u genitivu: njegovo možebitno ime Paci je pročitao kao *sancti Anchonitan[i]*,¹³ međutim, odmah je napisao kako isključuje da bi to moglo biti biskupovo ime te da nije dobro razvidno na dostupnoj dokumentaciji koju su imali i neki drugi stručnjaci na raspolaganju nakon II. svjetskog rata, te je upozorio da bi bila nužna verifikacija na samome natpisu ako jednoga dana bude dostupan.¹⁴ I onda se dogodila ta autopsija 21. srpnja, koja je Gianfrancu omogućila da pročita točno ime, zapravo da otkrije ime toga nepoznatog biskupa Ancone, odnosno prvoga poznatog biskupa: *Victorinus*. Naime, ispostavilo se da je ono *sancti Anchonitan[i]* zapravo *sancti Victorin[i]*. Dosad su bili poznati jedan ili dva ankonitanska biskupa *Marcellinus* (jedan po jednome natpisu, drugi iz spisa pape Grgura Velikoga 593./594. godine, ali nije bilo jasno radi li se o istoj osobi ili o dvjema različitim osobama). U svakome slučaju, otkriće biskupa Viktorina koji je bio biskup 511. godine, znači i otkriće prvoga biskupa Ancone! Odmah je prof. Paci napisao članak *Vittorino, il più antico vescovo documentato di Ancona*, koji je, znajući da su mu dani odbrojani, a unatoč tomu bistar i spokojan, povjerio ko-

11 Usp. Šašel Kos 2023, 665–667; Jozic 2024, 642–647; Vitelli Casella 2024, 335–337.

12 Paci 2023, 159–188.

13 Paci 2023, 176–177, fig. 6: u trećemu retku natpisa.

14 Paci 2023, 180, n. 40: „sarebbe assai utile una verifica di esso sulla pietra.“

legici Silviji Marengo (koja je s nama suautorica korpusa *Hortus Metrodori*) da se pobrine za tisak i korekture toga članka koji je namijenjen za časopis *Rivista di Archeologia cristiana*.

Opraštajući se, mogli bismo se vratiti na naše prvo zajedničko djelo objavljeno na kraju prošloga milenija o Erešovoj kuli u Vidu. Osim natpisa Narone koji su, uz neke druge spomenike, bili uzidani u Erešovu kulu, postojao je i još jedan natpis, koji nije bio, do naše knjige, predmet pozornosti. On je bio uklesan od strane don Bariše Ereša na hrvatskome jeziku 1825. Iako je Gianfranco bio klasični epigrafičar, nije vidio problem da i taj natpis uključimo u korpus, i on nosi br. 39. Evo većega dijela tek-

sta, onoga za koji mislim da se može odnositi na Gianfranca, iz toga natpisa u koji su umetnute riječi iz Isusova Govora na gori – Lk 6,45:

DOBAR CIOVIK VAPIJE SPASITE(LJ) SVITA IZ DOBRA BLAGA SVOGA SARZA VADDI DOBRO JERBO OD OBILN(O)STI SARZA USTA GOVORE.

Gianfranco,

*L'uomo buono trae fuori il bene dal buon tesoro del suo cuore (...), perché la bocca parla dalla pienezza del cuore (Lc. 6,45).*³⁵

15 *La Bibbia di Gerusalemme* 1995³³.

BIBLIOGRAFIJA

Antolini, Marengo (eds.) 2021 – S. Antolini, S. M. Marengo (eds.), *Pro merito laborum – Miscellanea epigrafica per Gianfranco Paci*, Ichnia 16, Edizioni Tored, 2021.

Duplančić 1999 – A. Duplančić, L'“arheologo“ don Bariša Ereš, in Marin, E., Mayer, M., Paci, G., Rodà, I., *Corpus Inscriptionum Naronitanarvm: Erešova kula – Vid*, Ichnia 4 – Narona 2, Arheološki muzej u Splitu, Università degli studi di Macerata, 1999.

Jozic 2024 – F. Jozic, Marin E., Paci G., Marengo S.M., *Hortus Metrodori*. Le iscrizioni della necropoli occidentale di Salona, *Archeologia Classica* 75, 2024, 642–647.

La Bibbia di Gerusalemme 1995³³ – *La Bibbia di Gerusalemme*, EDB, 1995³³.

Marin 2010 – E. Marin, *Salona IV: inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles*, Ecole Française de Rome, Arheološki muzej u Splitu, 2010.

Marin et al. 1999 – E. Marin, M. Mayer, G. Paci, I. Rodà, *Corpus Inscriptionum Naronitanarvm: Erešova kula – Vid*, Ichnia 4 – Narona 2, Arheološki muzej u Splitu, Università degli studi di Macerata, 1999.

Marin et al. 2017 – E. Marin, M. Topić, T. Glučina, G. Lepore, M. Zaccaria, H. Manenica, M. Bonačić Mandinić, I. Vukšić, V. Kundić, B. Vješnica, I. Prpa-Stojanac, D. Mihelić, Z. Hincak, *Forum Naronitanum*, Katalozi i monografije 2, Arheološki muzej Narona, 2017.

Marin, Mayer, Paci 2020 – E. Marin, M. Mayer, G. Paci, *Corpus Inscriptionum Naronitanarvm* 2, ICHNIA 15, Edizioni Tored, Università degli studi di Macerata, 2020.

Marin, Paci, Marengo 2024 – E. Marin, G. Paci, S. M. Marengo, *Hortus Metrodori – Le iscrizioni della necropoli occidentale di Salona*, ICHNIA 17, Edizioni Tored, Università degli studi di Macerata, 2024.

Paci 2023 – G. Paci, Due importanti epigrafi anconetane dalla storia tormentata, *Picus* 43, 2023, 159–188.

Šašel Kos 2023 – M. Šašel Kos, Emilio Marin, Marc Mayer, Gianfranco Paci: *Corpus inscriptionum Naronitarum II*, 2020, *Arheološki vestnik* 74, 2023, 665–667.

Vitelli Casella 2024 – M. Vitelli Casella, Marin E., Paci G., Marengo S.M., *Hortus Metrodori*. Le iscrizioni della necropoli occidentale di Salona, *Rivista Storica dell'Antichità* 54, 2024, 335–337.